

تحولات اداره امور دولتی ایران در بستر دو انقلاب از دیوان سالاری تا دین سالاری

جلد اول

تاریخچه تعامل دین و دولت در اداره امور دولتی
انقلاب مشروطه، دیوان سالاری و جهانی دین از دولت

فرزاد فتحی

۱۳۹۸

سرشناسه: فخمی، فرزاد، ۱۳۱۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تحولات اداره امور دولتی ایران در بستر دو انقلاب از دیوان سالاری تا دین سالاری / فرزاد فخمی.

مشخصات نشر: تهران: نشر هستان، ۱۳۹۷ -

مشخصات ظاهری: ج.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۴۴-۴۱-۵: ۱. ج.

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوعات: ۱. تاریخچه تعامل دین و دولت در اداره امور دولتی انقلاب مشروطه، دیوان سالاری و جدالی دین از دولت

موضوع: سازمان های دولتی - ایران - تاریخ

Administrative agencies -- Iran -- History

موضوع: دین - سیاست - ایران - تاریخ

Religion and politics -- Iran -- History

رده بندی کتب: ۸۰۳۰۳ ۱۳۹۷/۳۳۳

رده بندی دیوانی: ۵۵۱.۴۲

شماره کتابشناسی: ۵۳۰۳۳۳

نشر هستان: تهران، خیابان انقلاب، خیابان فرخ رازی، خیابان روانمهر پلاک ۷ طبقه اول تلفن: ۶۶۴۸۱۱۵۲

• تحولات اداره امور دولتی ایران در بستر دو انقلاب از دیوان سالاری تا دین سالاری

• فرزاد فخمی عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال: رئیس ریم اداری از دانشگاه سوربن

• نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸ شمارگان: ۵۰۰ نسخه

• ویراستار: دکتر سعیده فراسیون حروفچینی: راه شهاب چاپ و نشر: نشریوه

• قیمت: ۹۵۰۰۰ تومان

• شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۴۴-۴۱-۵

• تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

این اثر مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۲۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را به هر شکل، از جمله صوت، فیلم، نمایش، اقتباس، فتوکپی و فایل الکترونیکی بدون اجازه ناشر، نشر، پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

خلاصه فهرست مطالب

پیش‌گفتار..... ۱۱

مقدمه..... ۱۵

تأثیر پدرسالاری (پاتریمونیالیسم ایرانی) بر شکل‌گیری اداره امور دولتی در جوامع ایرانی و آب‌سالار (هیدروکراسی) ۱۶ / تعامل و تقابل دین و دولت در شکل‌گیری اداره امور دولتی در جوامع ایلخانی و آب‌سالار (هیدروکراسی) ۲۶ / نقش طبقات اجتماعی در شکل‌گیری اداره امور دولتی ۳۴ / پیش‌زمینه‌های قانون‌مداری و جدائی دین از دولت در اداره امور دولتی قبل از انقلاب مشروطه ۳۶ / انقلاب مشروطه نقطه عطف در اصلاح اداره امور دولتی ۴۳ / عصر ملوی و جدائی دین از دولت در اداره امور دولتی ۴۵

بخش اول: اداره امور دولتی از دوره باستان تا قاجاریه

فصل اول: اداره امور دولتی در دوره‌ها..... ۵۵

فصل دوم: اداره امور دولتی در عصر هخامنشیان (سیستم اداری شاهنشاهی

هخامنشی)..... ۵۹

فصل سوم: اداره امور دولتی در عصر ساسانیان..... ۶۵

فصل چهارم: دوره اسلامی و حکومت تئوکراسی..... ۶۹

فصل پنجم: دوره صفویه..... ۸۱

فصل ششم: دوره افشاریه و زندیه..... ۹۳

بخش دوم: دوره قاجاریه

(تحولات راهگشای اصلاح اداره امور دولتی در عصر قاجاریه پیش از مشروطیت)

فصل هفتم: نقش طبقات اجتماعی عصر قاجاریه پیش از مشروطه در شکل‌گیری اداره

امور دولتی..... ۱۰۳

فصل هشتم: اقدامات دولتمردان قاجار برای اصلاح اداره امور دولتی در عصر قبل از

مشروطیت..... ۱۱۱

فصل نهم: راهکارها و عقاید نخبگان عصر قاجاریه برای اصلاح اداره امور

دولتی	۱۴۹
فصل دهم: تاثیر سه رویکرد متفاوت بر شکل‌گیری اداره امور دولتی عصر قاجاریه قبل از مشروطیت	۱۷۳
فصل یازدهم: اداره امور دولتی دوره ناصری راهگشا و یا بازدارنده رشد و توسعه کشور (مورد نمونه وزارت تجارت و فلاحت)	۱۹۳
فصل دوازدهم: ویژگی‌های ساختاری اداره امور دولتی در دوره قاجاریه (قبل از مشروطیت)	۲۰۹
بخش سوم: نقش انقلاب مشروطه در شکل‌گیری بوروکراسی و قانون‌مداری اداره امور دولتی و جدائی دین از دولت	
فصل سیزدهم: تقابل تهازل دوسویه دین و دولت در اداره امور دولتی قبل از مشروطیت، زمینه‌ساز فانه‌مداری در عصر مشروطیت	۲۴۱
فصل چهاردهم: نقش بهانه‌های اجتماعی عصر مشروطیت در شکل‌گیری اداره امور دولتی	۲۵۵
فصل پانزدهم: انقلاب مشروطه استمرار بوروکراسی و جدائی دین از دولت	۲۷۳
فصل شانزدهم: تاثیر انقلاب مشروطه بر نظام اداری کشور	۲۹۳
بخش چهارم: ویژگی‌های اداره امور دولتی در عصر مشروطیت	
فصل هفدهم: اداره امور دولتی از سال ۱۲۸۵ آغاز سرولیت تا ۱۳۰۴ ه. ش (عصر اول مشروطیت)	۳۲۲
فصل هیجدهم: اداره امور دولتی در عصر دوم مشروطیت از ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ه. ش	۳۶۳
فصل نوزدهم: اداره امور دولتی در عصر سوم مشروطیت از ۱۳۲۰ تا ۱۳۱۷ ه. ش	۳۹۵
فصل بیستم: اداره امور دولتی در عصر مشروطیت پیش‌برنده و بازدارنده رشد و توسعه کشور و پایان سخن	۴۴۱
فهرست منابع و مآخذ	۴۵۱
نمایه‌ها	۴۷۱

فهرست تفصیلی مطالب

پیش‌گفتار..... ۱۱

مقدمه (نقش پدرسالاری (پاتریمونیا لیسم ایرانی) در شکل‌گیری اداره امور دولتی در جوامع ایلخانی و آب‌سالار (هیدروکراسی) / تعامل و تقابل دین و دولت در شکل‌گیری اداره امور دولتی در جوامع ایلخانی و آب‌سالار (هیدروکراسی) / نقش طبقات اجتماعی در شکل‌گیری اداره امور دولتی / پیش‌زمینه‌های قانون‌مداری و جدائی دین از دولت در اداره امور دولتی / تحول از انقلاب مشروطه / انقلاب مشروطه به عنوان نقطه عطف در اصلاح اداره امور دولتی / عصر پهلوی و جدائی دین از دولت در اداره امور دولتی) ۴۵

بخش اول: اداره امور دولتی از دوره باستان تا قاجاریه

فصل اول: اداره امور دولتی در عصر مادها..... ۵۵

فصل دوم: اداره امور دولتی در عصر هخامنشیان (سیستم اداری شاهنشاهی

هخامنشی)..... ۵۹

فصل سوم: اداره امور دولتی در عصر ساسانیان..... ۶۵

فصل چهارم: دوره اسلامی و حکومت تشوکیاسی (اداره امور دولتی در دوره اسلامی /

وزارت در ایران بعد از اسلام / سازمان مالی و ارضاء اقتصادی / طبقات اجتماعی و

منابع قدرت در عصر خلفای اسلامی / ویژگی‌های اداره امور دولتی در عصر خلفای

اسلامی)..... ۶۹

فصل پنجم: دوره صفویه (اداره امور دولتی در عصر صفویه / طبقات اجتماعی و منابع

قدرت در دوره صفویه ۸۱

فصل ششم: دوره افشاریه و زندیه (اداره امور دولتی در عهد افشاریه و زندیه)..... ۹۳

بخش دوم: دوره قاجاریه

تحولات راهگشای اصلاح اداره امور دولتی در عصر قاجاریه پیش از مشروطیت

فصل هفتم: نقش طبقات اجتماعی عصر قاجاریه پیش از انقلاب مشروطه در شکل‌گیری

اداره امور دولتی (طبقه روحانی / طبقه بازاری / طبقه فئودال - اشراف زمیندار / طبقه

دهقانان).....	۱۰۳
فصل هشتم: اقدامات دولتمردان قاجار برای اصلاح اداره امور دولتی (دوره قبل از مشروطیت/ اقدامات عباس میرزا نایب السلطنه برای اصلاح امور کشور/ کوشش‌های قائم مقام برای اصلاح امور کشور/ اقدامات امیرکبیر برای اصلاح امور کشور/ اقدامات ناصرالدین شاه برای اصلاح امور کشور/ کوشش‌های میرزا حسین خان مشیرالدوله (سپهسالار) برای اصلاح امور کشور).....	۱۱۱
فصل نهم: راهکارها و عقاید نخبگان عصر قاجاریه برای اصلاح اداره امور دولتی (رساله‌ها، میرزا ملکم خان در اصلاح اداره امور کشور/ رساله ابوطالب بهبهانی در اصلاح اداره امور کشور).....	۱۴۹
فصل دهم: تأثیر سهویکرد متفاوت بر شکل‌گیری اداره امور دولتی عصر قاجاریه قبل از مشروطیت (تأکید بی‌چون و چرا از غرب/ انتقاد و دوری از غرب/ اقتباس و انطباق با غرب).....	۱۷۳
فصل یازدهم: اداره امور دولتی دوره ناصری راهگشا و یا بازدارنده رشد و توسعه کشور (مورد نمونه وزارت تجارت و فلاحت).....	۱۹۳
فصل دوازدهم: ویژگی‌های ساختاری اداره امور دولتی در دوره قاجاریه قبل از مشروطیت (ماهیت انتظامی اداره امور دولتی/ اداره امور دولتی بر پایه سیستم مداخل/ دخالت و نفوذ روحانیون در اداره امور دولتی/ سلطه بوروکراسی طبقاتی (کاست) بر اداره امور دولتی/ سلطه اریستوکراسی بر اداره امور دولتی/ غرب و فروش مشاغل دولتی، القاب و مناصب/ آشفته‌گی اداره امور دولتی و فسادگسترده/ تعارض قدرت در سطوح عمودی و افقی/ تعارض دو نحله فکری برای اداره امور دولتی).....	۲۰۹
بخش سوم: نقش انقلاب مشروطه در شکل‌گیری بوروکراسی فنان‌مداری اداره امور دولتی و جدائی دین از دولت	
فصل سیزدهم: تقابل و تساهل دوسویه دین و دولت در اداره امور دولتی قبل از مشروطیت، زمینه‌ساز قانون‌مداری در عصر مشروطه (دوره پیش از صفویه/ دوره صفویه/ دوره قاجاریه).....	۲۴۱
فصل چهاردهم: نقش طبقات اجتماعی عصر مشروطیت در شکل‌گیری اداره امور دولتی (طبقه بازاری/ طبقه روحانی/ طبقه روشنفکر/ طبقه فتوئدال - اشراف تیولدار/ طبقه متوسط).....	۲۵۵
فصل پانزدهم: انقلاب مشروطه بستر ساز بوروکراسی و جدائی دین از دولت (اشاره قانون اساسی به مسائل اداری و سازمانی/ اولین قانون استخدامی کشوری/ نظام‌نامه	

موردی/گسترش بوروکراسی و توسعه سازمان‌ها)..... ۲۷۳

فصل شانزدهم: تاثیر انقلاب مشروطه بر نظام اداری کشور ۲۹۳

بخش چهارم: ویژگی‌های اداره امور دولتی در عصر مشروطیت

فصل هفدهم: اداره امور دولتی در عصر اول مشروطیت (از سال ۱۲۸۵ آغاز مشروطیت تا

۱۳۰۴ ه. ش)..... ۳۲۱

ویژگی‌های اداره امور دولتی در عصر اول مشروطیت: (شمول قانون بر اداره امور دولتی / تصویب اولین قانون استخدام کشوری / مداخله قوه مقننه در امور مربوط به قوه مجریه / عدم ثبات دولت‌ها و اثرات نامطلوب آن بر اداره امور دولتی / جدائی تدریجی دین از دولت در اداره امور دولتی / سلطه مستشاران خارجی بر اداره امور دولتی / استقرار سیستم «مواجب» و نفی سیستم «مداخل» / سوءمدیریت و عملکرد نامطلوب در رتبه‌خانه‌ها / حرکت تدریجی از دولت انتظامی به دولت طبقاتی (کاست) در اداره امور دولتی / سلطه آلیگارش‌ی بر اداره امور دولتی / فساد و رشوه‌خواری در اداره امور دولتی / مداخله شرع و عرف در اداره امور دولتی)..... ۳۲۲

فصل هیجدهم: اداره امور دولتی در عصر دوم مشروطیت (۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ه. ش)

(رضاخان چگونه بر اداره امور دولتی مسلط شد. نقش قانون موقعیت در سلطه رضاخان بر بوروکراسی و اداره امور دولتی / بحران در همبستگی نخبگان سیاسی / دوپارگی و تقابل در طبقه روحانیت / توانایی نهادی بوروکراسی به منزله بستر انتقال قدرت / کهن اسطوره (ارکئیسیم) و رهبری کاریزماتیک)..... ۳۶۳

ویژگی‌های اداره امور دولتی در عصر دوم مشروطیت: (تبدیل بوروکراسی به مونوکراسی توسط رضاشاه / توسعه سازمان‌های اداری و نظامی کشور / ثبات نسبی دولت‌ها / جدائی کامل دین از دولت / ظهور اریستوکراسی جدید در کشور / تقلیل سلطه و نفوذ آلیگارش‌ی بر اداره امور دولتی / کم شدن تدریجی مستشاران خارجی و استفاده از نیروهای داخلی / فساد و رشوه‌خواری در اداره امور دولتی)..... ۳۸۲

فصل نوزدهم: اداره امور دولتی در عصر سوم مشروطیت از ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ ه. ش ۳۹۵

ویژگی‌های اداره امور دولتی در دوره اول از عصر سوم مشروطیت از ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ ه. ش: (کوتاهی و بی‌ثباتی عمر کابینه‌ها و تغییر مکرر دولتمردان / هرج و مرج در اداره امور دولتی / سلطه مجدد آلیگارش‌ی بر مناصب و مشاغل کلیدی اداره امور دولتی / سلطه مستشاران خارجی بر اداره امور دولتی / افزایش کارکنان دولت و توسعه بوروکراسی / روزمرگی در اداره امور دولتی با قوانین موردی / فساد اداری، رشوه‌خواری گسترده در اداره امور دولتی)..... ۳۹۶

ویژگی‌های اداره امور دولتی در دوره دوم از عصر سوم مشروطیت از ۱۳۳۲ تا ۱۳۵۷ هـ.ش:	
(تبدیل بوروکراسی به مونوکراسی و جانبداری حزبی در اداره امور دولتی / سلطه	
الیگارشیک بر مناصب و مشاغل حساس کشور / استمرار جدائی دین از دولت در اداره	
امور دولتی / توسعه شبکه اداره امور دولتی با افزایش کارکنان / توسعه بی‌رویه	
سازمان‌های دولتی / اداره امور دولتی در اختیار هزار فامیل / نهادینه شدن برنامه‌ریزی و	
امور استخدامی در اداره امور دولتی).....	۴۱۲
فصل بیستم: اداره امور دولتی در عصر مشروطیت پیش‌برنده و یا بازدارنده رشد و	
توسعه کشور و پایان سخن	۴۴۱
فهرست منابع و مآخذ.....	۴۵۱
نمایه.....	۴۷۱

پیش‌گفتار

کتاب حاضر حاصل چندین سال تلاش مستمر و نگرشی است بدون تعصب یا شیفتگی بر سیر تحولات اداره امور دولتی کشور. این تحقیق پیوند، آشتی و یا خصومت و ناسازگاری دین و دولت که از مسائل دیرینه اداره امور دولتی می‌باشد، با تاملی بر نقش گروه‌های اجتماعی و تعامل و تقابل آنها در شکل‌گیری و عملکرد آن را مورد بررسی و واکاوی قرار داده است.

در این نوشته دلف نه قصد دفاع از جریان فکری و یا چهره سیاسی خاصی در مدیریت کشور و اداره امور دولتی را دارد و نه تخطئه کردن، انتقاد و نگرش دیگری مطمح نظر بوده است. این تالیف با توجه به مرور تراض‌های گذشته و چالش‌های معاصر در اداره امور دولتی و تبیین و توضیح این منازعه مهم، به بررسی رابطه، یا عدم رابطه دین و دولت در سه دوره مختلف تاریخ کشور را مورد بررسی، تحلیل و نتیجه‌گیری قرار داده است.

دوره اول از آغاز تاریخ متمدن کشور تا انقلاب مشروطه را شامل می‌شود. در این دوره حکومت‌ها طی قرون متمادی با روش خودکامه - استبدادی^۱، به گونه‌ای دلخواه و بر پایه ضوابطی که ستون‌های اصلی اداره امور را تشکیل می‌دادند، تمرکز قدرت در راس هرم اجتماعی، شیوه پدرسالاری، شه‌پدري و یا پاتیمون^۲، هم‌پدري دین و دولت، سلطه فرهنگ اطاعتی و در نهایت استبداد مطلق که مشخصه نظام ایلخانی بود، کشور را اداره می‌کردند. دوره دوم تاثیر انقلاب مشروطه که با فروپاشی نظم ایلخانی^۳ جایگزینی آن با «قانون» همراه بود را مطرح می‌نماید. در این دوره اداره امور دولتی، به تبع انقلاب مشروطه تحولات بنیادینی را تجربه کرد. اعمال قانون به عنوان شاکله امور در کلیه مسائل کشوری لازم‌الاجرا گردید و عصر حکومت پارلمانی آغاز شد. این دوره گذار اداره امور دولتی از مرحله سنتی و استبدادی به مرحله قانونی و مدرن و نیز نقش بوروکراسی در اداره امور که در علوم اجتماعی و علوم اداری آن را مکمل سه قوه اساسی کشور و «قوه نرم و ساکت»^۳ و یا «قوه بوروکراسی»^۴ و گاهی نیز «قوه چهارم» نام داده‌اند، مورد بررسی قرار داده است. با انقلاب مشروطه که همراه با ورود بوروکراسی و سازماندهی بر اساس قانون به نظام داناتی دولتمردان بود، اعمال قانون در کسوت ستون اصلی

1- Autocracy-Despotism

2- Patrimonialism

3- Silent Power

4- Bureaucratic Power

اداره امور دولتی در تصمیمات دولتمردان الزامی گردید. این تحول عظیم و ریشه‌ای که در واقع می‌توان آن را یک «رنسانس اداری» نامید، با تدوین قانون اساسی و قوانین مدنی، قانون مداری و بوروکراسی در اداره امور دولتی نهاده شده و جایگزین روش‌های «فردسالار» گذشته گردید و جدایی دین از دولت (سکولاریسم) اشاعه عام یافت.

دوره سوم (که جلد دوم را شامل می‌گردد) با انقلاب اسلامی شروع می‌شود. در این دوره با تلفیق «دین و دولت» احکام و قوانین شرعی به تدریج جایگزین قوانین و احکام مدنی گردید. «اداره امور دولتی بر مدار شرع مقدس قرار گرفت و دین‌سالاری و شریعت‌مداری (تئوکراسی) در اداره امور دولتی تحول عام پیدا کرد.

این تحقیق نثر طبقات اجتماعی به عنوان بازیگران اصلی قدرت در شکل‌گیری اداره امور دولتی در ادوار مختلف با تمرکز بر هم‌گرایی و واگرایی دو طبقه اجتماعی صاحب نفوذ و اقتدار جامعه یعنی «روحانیون» و «اشراف» شامل فئودال‌ها، ایلخان‌ها و زمینداران بزرگ و موازنه ناپایدار و تغییریابنده بین آنها را مورد بررسی قرار داده است. این دو طبقه علی‌رغم وجود منافع متعارض و تضادهای عقیدتی، مشترکاً سکنندار اداره امور دولتی را عهده‌دار بودند و گاهی نیز به دلیل تفاوت سلیق و ادعای سهم‌بری بیشتری از قدرت و یا قبضه کردن آن، در موضع تقابل و تخاصم قرار می‌گرفتند که اثرات بسیار سوئی برای کشور به همراه داشت. سلسله قاجاریه و نوسان اداره امور دولتی بین این دو قدرت و تلاش هر یک برای در اختیار داشتن کامل آن از موضع تمامیت‌خواهی در اداره امور که ادوارد براون^۱ مورخ انگلیسی از آن با عنوان «دعوی بین مکلاها و معمم‌ها» نام برده از آن جمله بود که نتایج بسیار اسفبار و به المصالحه شدن منافع و مصالح ملی کشور نمونه‌ای از آن است که در متن کتاب به آن اشاره شده است.

جهت‌گیری این بررسی بیشتر معطوف به عملکرد دو قدرت مورد اشاره در عصر قاجاریه و گذار اداره امور دولتی از شیوه استبدادی قبل از مشروطیت به روش پارلمانی و قانونی بعد از مشروطیت و آغاز تحولات بنیادین در کلیه شئون اجتماعی جامعه می‌باشد. آشفتگی‌های اجتماعی و سیاسی عصر قاجاریه از یک طرف و تاثیر و بازتاب تحولات بین‌المللی با ورود امواج مدرنیته و پیش‌زمینه‌های انقلاب صنعتی به کشور از سوی دیگر و شدت گرفتن جریان‌های سیاسی و جنبش‌های اجتماعی و برخورد سنت و تجدد، شرایط لازم را برای تغییرات بنیادین در اداره امور دولتی به وجود آورد. این تغییرات که در انقلاب مشروطه به بار نشست، در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته است.

به منظور آشنائی با نحوه اثرگذاری این تحولات و عوامل تاثیرگذار بر اداره امور دولتی، منابع متنوع منعکس‌کننده وضعیت اداری - سیاسی - اجتماعی کشور که اداره امور دولتی در متن آنها جریان داشته مورد استفاده بوده است. علاوه بر تحقیقات ارزشمند محققان داخلی و خارجی، تفحص در کتب تاریخی، زندگی‌نامه‌ها، شرح حال‌ها، خاطرات، سفرنامه‌ها، سیاحت‌نامه‌ها، سفارت‌نامه‌ها و... و به سطح کشیدن مطالب مورد نیاز از عمق انبوهی از نوشته‌ها بیشترین کمک را به مولف در این تحقیق نموده‌اند. بدیهی است بدون بهره‌برداری از این منابع که از لا به لای صفحات آنها «نقش طبقات اجتماعی»، «عوامل بازدارنده» و «ظرفیت‌های پیش‌برنده و تاثیرگذار» در اداره امور دولتی را استخراج و با عنوان «ویژگی‌های اداره امور دولتی...» مورد استنتاج و تحلیل قرار داده است، ورود به این حوزه با عنایت به اینکه تالیف مستقلی در این زمینه که راهنمای مولف باشد انجام نشده (طبعاً تحقیق از تاثیرپذیری سلبی/ ایجابی معرّون بوده)، امری نه تنها بسیار مشکل، بل غیرممکن و محال می‌نمود و هرگونه اظهار نظری، صرفاً کلمه‌نویسی، استانسراشی و رها کردن خواننده در وادی احتجاجات بود.

متدولوژی این حقبت از نوع «هدایت‌شده» نمی‌باشد که نتایج مطلوب و مورد نظر از پیش تعیین و داده‌ها به گونه‌ای طراحی شوند تا فرضیات تحقیق را توجیه و تایید کنند، بلکه با روش «قیاس، استقراء و اکتشاف»، انجام شده با «گراند تئوری»^۱ که روشی «استقرائی - اکتشافی»^۲ در این گونه تحقیقات را توصیه می‌نماید ملاقت دارد. مولف با بررسی تحقیقات و تالیفات دیگران، قدم به قدم و بدون پیش‌دوری در جهت ریشه‌یابی و کشف علت‌العلل کاستی‌ها و عدم کارائی اداره امور دولتی که قرن‌ها بین دو قدرت اجتماعی «روحانیت» و «سلطنت» نوسان داشته

1- Grounded Theory

2- Induction Exploratory

* گراند تئوری که «پژوهش کیفی» و نیز «نظریه داده‌بنیاد» هم ترجمه شده روشی «استقرائی - اکتشافی» می‌باشد که به پژوهشگر امکان می‌دهد تا به جای اتکا به تئوری‌های موجود از پیش تعریف شده، بر اساس داده‌های واقعی و به شکلی نظام‌مند و با کمک از تفکر خلاق، تجربه شخصی، خردمندی و دانش و آگاهی از موضوع پژوهش و با درک لازم از تئوری مرتبط با کار تجربی، خود به تدوین تئوری بپردازد. برای اطلاع بیشتر از گراند تئوری رجوع کنید.

- Anselm, L. Straus & Juliet, Corbin "Basis of Quantitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques", (New Delhi: SAGE Publication India Pvt, Ltd, 1991).

- C. Goulding, "Grounded Theory: The Missing Methodology on the Interpretivist Agenda, Quantitative Marketing Research", *An International Journal* I(1), 1998, 50-7.

- دانایی فرد، حسین، «تئوری‌پردازی با استفاده از رویکرد استقرائی: استراتژی مفهوم‌سازی تئوری بنیادی»، دانش و رفتار، سال دوازدهم، شماره ۱۱، صص ۷۰-۵۷.

- منصوریان، یزدان، «گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد»، همایش اطلاعات - و جامعه اطلاعاتی، اصفهان، ۱۳۸۶.

اهتمام نموده و به صرف انعکاس و ردیف کردن یک سری مطالب توصیفی - تاریخی و بدون جمع‌بندی یافته‌ها و ارائه نتیجه‌ای منطقی بسنده نکرده است.

در این تحقیق نهایت امانت‌داری در استناد به منابع با ذکر کامل مشخصات برای حفظ اصالت کار و نیز ادای احترام به محققینی که تالیفات آنها مورد استفاده بوده است به کار رفته تا هر گونه شائبه و شبهه «انتحال» را منتفی سازد و مشمول نظر «عبدالرحمان جامی» که به هنگام نقد دیوان شاعری در دو بیت نغز به شرح زیر به او پاسخ داد نگردد:

ز هر جا - ج ک دی چند بیتی به دیوانت نیمنم غیر از این هیچ
اگر هر یک به جای خود رود باز به جز کاغد نماند بر زمین هیچ

انگیزه غالب موافق با این تحقیق ادای وظیفه در انتقال آموخته‌های علمی و تجربی می‌باشد که به مصداق «ادای جزیه و وظیفه، بهتر از ترک کلی آن است»، کمبودهای آن را توجیه می‌نماید و سپس سخن نو و نوین‌تر از بودن موضوع و قدم گذاشتن در راهی ناپیموده در حوزه ادبیات اداری کشور بوده است. در جریان این کار تحقیقی، به دلیل انبوه مشکلات، مولف گاهی از ادامه کار و حرکت در این راه ناپیموده منصرف می‌شد، ولی جذابیت و تازگی موضوع که او را سخت به چالش کشیده بود و رهایش نمی‌کرد، در ادامه جستگی، توان دوباره‌ای به او می‌داد که با پشتکار و صبر و حوصله در این راه پرسنگلاخ به پیش برود و با استعانت از خداوند بزرگ آن را به سرانجام برساند که شاید توفیقی حاصل شده باشد؛ بدین گونه شیخ اجل سعدی «چندان که جهد بود دویدیم در طلب». در نهایت با همه تلاش‌ها و توضیحات ساز و جوی تا علاقمندان بدانند قدم‌های اولیه کوچه هفت‌پیچ اصلاح اداره امور دولتی این مملکت - که نام‌طی شده است، تحقیق حاضر یقیناً از عیب و ایراد مبرا نیست که به قول حضرت سعدی: «دمت» را تا کسی عیب نگیرد، سخنش صلاح نپذیرود، نیاز به اصلاح و ترمیم هم دارد. امید است خواننده محترم لغزش‌ها را اغماض ننموده و با سعه صدر و سعه نظر، مولف را در رفع اشتباهات یاری نماید، باشد که این نوشته «متقدمان را به کار آید و متاخران را بلاغت افزاید»، ان شاء الله.

در خاتمه لازم می‌داند از همه افرادی که در این کار مولف را یاری کرده‌اند سپاسگذاری نماید، خصوصاً از آقای سید محمدعلی جعفری مدیر محترم موسسه راه‌شهاب که با صبر و حوصله مثال‌زدنی در تایپ، تصحیح، صفحه‌آرایی و... نهایت تلاش را نمودند، تشکر و امتنان دارد، و نیز از آقای ولی‌الله قلی‌پور که در رفع اشکالات تایپی و املائی کمک زیادی نمودند سپاس و امتنان خود را تقدیم می‌دارد.

دکتر فرزاد فخمی